

De afbakening, delen en opbouw van Exodus 19:1–31:18

NICO RIEMERSMA

DEN HAAG, NL

ORCID.ORG/0000-0002-2590-4511

Abstract

The Delimitation, Partition and Structure of Exodus 19:1–31:18

Many scholars consider Exodus 19–24 the first great story unit of the last complex of Exodus (19:1–40:38). Concerning this story unit there are three problems: (1) the delimitation, (2) the partition, and (3) the structure of this story unit. Firstly, Exodus 19:1 may form the beginning of the story unit, 19:1 is also the final clause of Exodus 18:1–27. A lot of commentators consider 24:18 the end of this story unit. I, however, argue that there is more reason to see 31:18 as the end. Secondly, the partition of the story units after the introduction (19:1–2c). The reader can distinguish three time-units: (a) 19:2d–8c+19:8d–15; (b) 19:16–20:20+20:21–24:4a; (c) 24:4b–31:18. Thirdly, the structure of Exodus 19:1–31:18 is as follows: 19:1–2c (exposition); A 19:2d–8c (programmatische orakel) + 19:8d–15 (aankondiging van het komen en afdalen van JHWH) → B 19:16–20:20 (komen en afdalen van JHWH); A' 20:21–24:4a (uitwerking van de beloofde toekomst in het programmatische orakel); B' 24:4b–31:18 (orakel voor de instelling van de cultus, waarin JHWH kan komen).

Keywords: Old Testament; Exodus; Moses, Sinai, Structure Ex. 19:1-31:18, Narrative Criticism

Inleiding

Na Israëls uittocht uit Egypte in de *eerste* maand van het jaar (12:1–15:27) en de woestijntocht in de *tweede* maand na de uittocht uit Egypte (16:1–17:15)¹ komt het volk aan bij de Sinai — na Mara, Elim, Refidim de vierde, bij name genoemde pleisterplaats op Israëls tocht door de woestijn — in de *derde* maand na de uittocht uit Egypte (18:1–27 + 19:1–40:38). Veel exegeten houden Exodus 19–24 voor de eerste verhaaleenheid van 19:1–40:38. Rond deze verhaaleenheid doen zich drie problemen voor:

(1) De afbakening van deze verhaaleenheid. Er bestaat geen unanimitéit met betrekking tot de afbakening. Zo zijn er uitleggers die, als het om het begin gaat, van mening zijn dat hoofdstuk 18 erbij hoort, omdat ook dat hoofdstuk zich afspeelt bij de berg Gods (18:5).² Als het om het einde van deze episode gaat, niet iedereen houdt 24:18 voor het slot. Sommigen zijn van mening dat de verhaaleenheid in 24:8 eindigt, met wat zij de verbondssluiting noemen. Anderen zien het einde gelegen in 24:11, met het

¹ Ik wijk hier iets af van mijn artikel “De literaire structuur van het boek Exodus: Een nieuw voorstel,” in *Exodus*, Amsterdamse Cahiers voor Exegese van de Bijbel en zijn Tradities 33, ed. Nico Riemersma (Amsterdam: Societas Hebraica Amstelodamensis, 2020), 1-19, 1, 12-13, waarin ik Exodus 18:1–27 tot het vierde hoofddeel (16:1–18:27) rekende, geen rekening houdend met de plaats (de berg Gods) waar het bezoek van Jetro aan Mozes zich afspeelt (18:5).

² Umberto Cassuto, *A Commentary on the Book of Exodus* (1967; repr. Jerusalem: Magnes Press, 1987), xiii–xiv; Wolfgang Oswald, “Lawgiving at the Mountain of God (Exodus 19–24),” in *The Book of Exodus: Composition, Reception, and Interpretation*, Supplements to Vetus Testamentum 164, eds. Thomas B. Dozeman, Craig A. Evans en Joel N. Lohr (Boston: Brill, 2014), 169-192, 169, 172; Peter Weimar en Eric Zenger, *Exodus: Geschichten und Geschichte der Befreiung Israels*, Stuttgarter Bibelstudien 75 (Stuttgart: KBW Verlag, 1979), 13. Weimar en Zenger houden 17:1–24:18 voor het vierde, centrale deel van het boek. “Das in Ex 17/18 berichtete ... ist damit (= 19:1–24:18) vielfältig verknüpft.”

aanschouwen van God en de viering van de maaltijd. In dit artikel zal ik laten zien dat het niet aannemelijk is om Mozes' beklimming van en verblijf op de berg (24:18) als het einde van deze verhaaleenheid te zien.

(2) De onderdelen van deze verhaaleenheid. Er bestaat geen overeenstemming over de onderdelen van 19:1–24:18. Dat betreft allereerst het aantal. Zo zijn er exegeten die van drie scènes uitgaan, anderen van vier, weer anderen van vijf. En nog weer anderen veronderstellen zes dan wel zeven scènes. Het roept de vraag op naar de afbakening van deze scènes. Probleem van de indelingsvoorstellen die in de loop van de tijd zijn gedaan, is dat men geen criteria heeft geformuleerd op basis waarvan men tot een verantwoord voorstel komt. De exegeten laten zich, zo blijkt uit de typering van de scènes, voor de indeling sterk leiden door de thematische samenhang. In deze bijdrage bepleit ik om narratologische criteria te hanteren om de onderdelen van deze verhaaleenheid af te bakenen.

(3) De opbouw van deze verhaaleenheid. De uitleggers mogen dan wel de onderdelen bepaald hebben, er is weinig oog voor de wijze waarop de verschillende onderdelen zich tot elkaar verhouden. Dat aspect zal een voorname plaats in dit artikel innemen.

Hoe ga ik te werk? Ik begin met de afbakening van de verhaaleenheid: Waar begint en waar eindigt die? Daarna laat ik diverse indelingsvoorstellen zien die in de afgelopen decennia gedaan zijn. Vervolgens komt de afbakening van de onderdelen aan de orde. Met het oog daarop zal ik eerst een aantal criteria formuleren, die ik vervolgens op de verhaaleenheid zal toepassen. Ik eindig het artikel met een schets van de opbouw van Exodus 19:1–31:18.

De afbakening

Begin: Dat 19:1 het begin vormt van een nieuwe verhaaleenheid behoeft, zo lijkt, geen betoog. Een nieuwe verhaaleenheid begint immers dikwijls met een tijds- en een plaatsaanduiding. En dat is hier het geval. De situatie is echter gecompliceerder dan door de onderzoekers wordt gesuggereerd. Ik begin met de tijdsaanduiding: “In de derde maand sinds de uittocht van de Israëlieten uit Egypte, zijn ze op *déze* dag bij de woestijn Sinai aangekomen.”³ Deze zin mag dan het begin van een nieuwe verhaaleenheid zijn, hij vormt tevens de afronding van het voorgaande hoofdstuk (18:1–27). Exodus 19:1vv. mag zich bij de berg Sinai afspelen, dat wil nog niet zeggen dat we ten opzichte van het voorgaande met een nieuwe plaats van doen hebben. Het bezoek van Jetro speelt zich namelijk af bij Mozes die gelegerd was bij de berg Gods (18:5). De tevens afrondende functie van 19:1 brengt ook het verstaan van de tijdsuitdrukking “op *deze* dag” dichterbij.⁴ Het pronomen demonstrativum “*deze*” verwijst in dat geval terug naar de tijds-

³ Zie voor deze vertaling van het werkwoord “zijn gekomen”: Eep Talstra, “Workshop: Clause Types, Textual Hierarchy, Translation in Exodus 19, 20 and 24,” in *Narrative Syntax and the Hebrew Bible*, Biblical Interpretation Series 29, ed. Ellen J. van Wolde (Leiden: Brill, 1997), 119-132, 131.

⁴ Cornelis Houtman, *Exodus II: 7:14–19:25*, Commentaar op het Oude Testament (Kampen: Kok, 1989), 395, houdt voor het meest waarschijnlijk dat daarmee “de dag van de uittocht” wordt bedoeld; op die manier vertaalt ook de Nieuwe Bijbelvertaling de uitdrukking: “op precies dezelfde dag dat ze uit Egypte waren weggetrokken”; Henk Jagersma, *Exodus 19–40*, Verklaring van een Bijbelgedeelte (Kampen: Kok, 2002), 13, 26, meent dat het verwijst naar een feestdag, maar welke dan? Walter Vogels, *Exodus*, Belichting van het Bijbelboek ('s-Hertogenbosch: Katholieke Bijbelstichting, 2001), 164, vertaalt deze tijdsaanduiding met “op de dag af.” Volgens Frank Charles Fensham, *Exodus*, Prediking van het Oude Testament (Nijkerk: Callenbach, 1970), 117-118, wijst deze tijdsaanduiding waarschijnlijk op de eerste dag van de maand. De precisie waarmee de datum is aangegeven, kan erop wijzen dat deze dag in Israël als een feestdag (verbondsvernieuwing) werd gevierd.

uitdrukking in 18:13 “op de volgende dag,” die ook de dag is waarop “deze” (schoonvader Jetro) teruggaat naar zijn land (18:27).

Einde: Tal van onderzoekers zijn van mening dat de verhaaleenheid in 24:18 eindigt. Deze opvatting past echter niet binnen het patroon dat de redactor hanteert: een beklimming van de berg door Mozes die op een godsspraak uitloopt en met een afdaling eindigt (voor dit patroon, zie het vervolg). Die situatie doet zich voor met betrekking tot de beklimming van Mozes in Exodus 24. Mozes is niet zomaar veertig dagen en veertig nachten op de berg (24:18). Hij is daar gedurende deze periode met het oog op zeven godsspraken van JHWH: 25:1–30:10; 30:11–16; 30:17–21; 30:22–33; 30:34–38; 31:1–11; 31:12–17, zeven godsspraken die eindigen met de in 24:12 beloofde gave van de twee stenen tafelen van het getuigenis (31:18). De verhaaleenheid eindigt dan ook niet in 24:18, maar in 31:18. De beweging die in 24:9 begon met Mozes’ beklimming, vindt zijn afronding aan het begin (*sic*) van het verhaal van het gouden kalf, waarin van Mozes’ afdaling verteld wordt (32:1).

De onderdelen

Voor de indeling van Exodus 19–24 zijn in de afgelopen decennia diverse voorstellen gedaan:

Drie delen

Paavo Tucker⁵

19:1–25 || 20:1–23:33 || 24:1–15a

Umberto Cassuto⁶

19:1–20:21 || 20:22–23:33 || 24:1–18

Rainer Albertz⁷

19:1–21:1 || 21:1–22:19 || 22:20–24:11

Vier delen

Thomas Dozeman⁸

19:1–8a || 19:8b–19 || 19:20–23:33 || 24:1–11

Josef Hofbauer⁹

19:1–15 || 19:16–20:21 || 20:22–23:33 || 24:1–18

Christoph Dohmen¹⁰, Richard Clifford¹¹

19:1–25 || 20:1–21 || 20:22–23:33 || 24:1–18

Benno Jacob¹²

⁵ Paavo N. Tucker, *The Holiness Composition in the Book of Exodus*, Forschungen zum Alten Testament 2/98 (Tübingen: Mohr Siebeck, 2017), 128, 130.

⁶ Cassuto, *Commentary*, xiii-xiv.

⁷ Rainer Albertz, *Exodus 19–40*, Zürcher Bibelkommentare AT 2.2 (Zürich: Theologischer Verlag Zürich, 2015), 5:31-32.

⁸ Thomas B. Dozeman, *Commentary on Exodus*, Eerdmans Critical Commentary (Grand Rapids, MI: William B. Eerdmans Publishing Co., 2009), 435.

⁹ Josef Hofbauer, “Die literarische Komposition von Exodus Kap. 19–24 und 32–34,” *Zeitschrift für katholische Theologie* 56, no. 4 (1932): 475-529.

¹⁰ Christoph Dohmen, *Exodus 19–40*, Herders Theologischer Kommentar zum Alten Testament (Freiburg: Herder, 2012), 43.

¹¹ Richard J. Clifford, “Exodus,” in *The New Jerome Biblical Commentary*, eds. by Raymond E. Brown, Joseph A. Fitzmyer, en Roland E. Murphy, 2nd ed. (London: Chapman, 1989), 45.

¹² Benno Jacob, *Das Buch Exodus*, repr. on behalf of the Leo Baeck Institute by Shlomo Mayer, with participation of Joachim Hahn and Almuth Jürgensen (Stuttgart: Calwer, 1997), 533.

19:1-25 || 20:1-26 || 21:1-23:33 || 24:1-18
 Martin Noth¹³
 19:1-20:21 || 20:22-23:33 || 24:1-11 || 24:12-31:18

Vijf delen

Joe Sprinkle¹⁴; Georg Fischer en Dominik Markl¹⁵
 19:1-25 || 20:1-17 || 20:18-21 || 20:22-23:33 || 24:1-11
 Bertus van 't Veld¹⁶
 19:1-25 || 20:1-17 || 20:18-21 || 20:22-23:33 || 24:1-18
 Gerard te Stroete¹⁷
 19:1-25 || 20:1-17 || 20:18-21 || 20:22-23:33 || 24:1-14
 Cees Houtman¹⁸
 19:1-25 || 20:1-17 || 20:18-24:2 || 24:3-11 || 24:12-31:18
 Nahum Sarna¹⁹
 19:1-25 || 20:1-21 || 20:22-26 || 21:1-23:33 || 24:1-18

Zes delen

Walter Vogels²⁰
 19:1-8a || 19:8b-25 || 20:1-17 || 20:18-21 || 20:22-23:33 || 24:1-11
 John Durham²¹
 19:1-15 || 19:16-25 || 20:1-17 || 20:18-21 || 20:22-23:33 || 24:1-18
 Frank Fensham²²
 19:1-25 || 20:1-17 || 20:18-21 || 20:22-26 || 21:1-23:33 || 24:1-8
 Wolfgang Oswald²³
 19:1-25 || 20:1-17 || 20:18-21 || 20:22-23:33 || 24:1-11 || 24:12-18

¹³ Martin Noth, *Das zweite Buch Mose (Exodus)*, Das Alte Testament Deutsch 5, 7th ed. (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1984), 229.

¹⁴ Joe M. Sprinkle, "Law and Narrative in Exodus 19-24," *Journal of the Evangelical Theological Society* 47, no. 2 (2003): 235-252, 242.

¹⁵ Georg Fischer en Dominik Markl, *Das Buch Exodus*, Neuer Stuttgarter Kommentar Altes Testament 2 (Stuttgart: Verlag Katholisches Bibelwerk, 2009), 13-14, 207-209.

¹⁶ Bertus van 't Veld, *Exodus II*, Prediking van het Oude Testament (Kampen: Kok, 2007), 142-143.

¹⁷ Gerard A. te Stroete, *Exodus: Uit de grondtekst vertaald en uitgelegd*, De boeken van het Oude Testament 2 (Roermond: Romen en zonen, 1966), 186-187, houdt 24:15-18 voor het overgangsgedeelte naar 25:1-31:18.

¹⁸ Cornelis Houtman, "Verkiezing en verbintenis: Eenheid en samenhang in Exodus 19-40," in *Christologische Perspectieven: Exegetische en hermeneutische studies*, artikelen van en voor prof. dr. Heinrich Baarlink, uitgegeven ter gelegenheid van zijn afscheid als hoogleraar in de nieuwtestamentische vakken aan de Theologische Universiteit van de Gereformeerde Kerken in Nederland te Kampen, ed. C.J. den Heyer et al. (Kampen: Kok, 1992), 221-240, houdt Exodus 19-40 voor een doorlopende eenheid, bestaande uit de volgende delen: 19:1-25 || 20:1-17 || 20:18-24:2 || 24:3-11 || 24:12-31:18 || 32:1-34:35 || 35:1-40:35.

¹⁹ Nahum M. Sarna, "Book of Exodus," in *The Anchor Bible Dictionary II*, ed. David Noel Freedman et al. (New York: Doubleday, 1992), 689-700, 693.

²⁰ Vogels, *Exodus*, 7-8.

²¹ John I. Durham, *Exodus*, World Biblical Commentary 3 (Waco, TX: World Books, 1987), viii-ix.

²² Fensham, *Exodus*, 6.

²³ Wolfgang Oswald, *Exodusbuch*, in "Das Wissenschaftliche Bibellexikon im Internet," geraadpleegd op 13 maart, 2020, https://www.bibelwissenschaft.de/fileadmin/buh_bibelmodul/media/wibi/pdf/Exodusbuch_2019-10-27_13_39.pdf, 1-15, 4.

*Zeven delen*Brevard Childs²⁴

19:1-2 || 19:3-9 || 19:10-15 || 19:16-25 || 20:1-17 || 20:18-21 || 20:22-23:33 || 24:1-18

Gregory Chirichigno²⁵

19:1-8b || 19:8c-20b || 19:20c-25 || 20:1-17 || 20:18-21 || 20:22-23:33 || 24:1-8

Evaluatie van de indelingsvoorstellen

De eerste vraag die zich voordoet, is waar het eerste deel eindigt. Sommige uitleggers (Chirichigno, Dozeman, Vogels) zijn van mening dat het eindigt met de eerste afdaling van Mozes (19:8), Hofbauer houdt de tweede afdaling van Mozes (19:15) voor het slot. Nog weer anderen (Dohmen, Fensham, Houtman, Jacob, Oswald, Sarna, Sprinkle, Te Stroete, Tucker, Van 't Veld, Vogels) zijn van opvatting dat het eindigt met de derde afdaling van Mozes (19:25).

Een tweede punt betreft de positie van de Decaloog. Vele exegeten (Childs, Chirichigno, Durham, Fensham, Fischer en Markl, Houtman, Oswald, Sprinkle, Te Stroete, Van 't Veld, Vogels) zijn van mening dat 20:1-17 een zelfstandig deel vormt. Anderen (Sarna, Dohmen) willen ook 20:18-20 daarbij rekenen. Jacob houdt 20:1-26 voor een eenheid. Er zijn echter ook uitleggers die 20:1-17 zien als een onderdeel binnen een groter geheel: 19:1-20:21 (Cassuto, Noth), 19:16-20:21 (Hofbauer), 19:20-23:33 (Dozeman).

Het derde punt betreft 20:22-26 en 21:1-23:33. Drie commentatoren (Jacob, Sarna en Fensham) zijn van mening dat we twee aparte onderdelen moeten onderscheiden. De meeste uitleggers (Cassuto, Childs, Chirichigno, Clifford, Dohmen, Durham, Fischer en Markl, Hofbauer, Noth, Oswald, Sprinkle, Te Stroete, Van 't Veld, Vogels) houden het voor twee delen van één redevoering en beschouwen 20:22-23:33 als een geheel. Houtman betreft daar ook 24:1-2 als zijnde het directe vervolg van de godsspraak bij Dozeman, Houtman en Tucker zien de *Bundesbuchrede*²⁶ onderdeel uitmaken van een grotere eenheid: 19:20-23:33, respectievelijk 20:18-24:2 dan wel 20:1-23:33.

Een grote groep uitleggers (Cassuto, Childs, Clifford, Dohmen, Durham, Hofbauer, Jacob, Sarna, Van 't Veld) houdt 24:1-18 voor het laatste deel. Tucker houdt 24:15a voor het slot, in 24:15b begint zijns inziens "the tabernacle account" (24:15b-40:38), Te Stroete beschouwt 24:14 als eind. Sommigen (Dozeman, Fischer en Markl, Noth, Sprinkle, Vogels) zijn van mening dat 24:1-11, anderen (Chirichigno, Fensham) dat 24:1-8 het slot vormt. Zij zien het vervolg 24:9-18v. respectievelijk 24:12-18 als opmaat voor 25:1-31:18.

Probleem van al deze indelingsvoorstellen is, zoals ik reeds eerder zei, dat men geen criteria heeft geformuleerd op basis waarvan men tot een verantwoord voorstel komt. In de volgende paragraaf zal ik mijn criteria formuleren.

De criteria voor de afbakening

Een verhaal (scène) kent vier bouwstenen: tijd, plaats, personages en geschiedenis.²⁷ Alle bouwstenen zijn voor de afbakening van een scène essentieel. Tijds- en

²⁴ Brevard S. Childs, *The Book of Exodus: A Critical, Theological Commentary*, The Old Testament Library (Louisville: Westminster Press, 2004), 365.

²⁵ Gregory C. Chirichigno, "The Narrative Structure of Exod 19-24," *Biblica* 68, no. 4 (1987): 457-479.

²⁶ Ik ontleen de term aan Fischer en Markl, *Das Buch Exodus*, 208, 209.

²⁷ Zie Mieke Bal, *De theorie van vertellen en verhalen: Inleiding in de narratologie*, 2de herziene druk (Muiderberg: Coutinho, 1980), 16.

plaatsaanduidingen nemen echter een bijzondere plaats in, omdat ze vaak hun plaats hebben aan het begin van een verhaal (scène).²⁸

Ik begin met de temporele aanduidingen. De redacteur hanteert— in de vertellerstekst— zes tijdsaanduidingen:²⁹

De *eerste* komen we in het begin tegen, in 19:1: “In de derde maand sinds de uittocht van de Israëlieten uit het land Egypte, op deze dag.” Het is een relatieve tijdsaanduiding, de uittocht uit Egypte, verteld in 12:1–15:21, vormt het uitgangspunt. De tijdsindicatie bevat twee elementen: eerst de maand, en dan de dag. Het is de eerste tijdsaanduiding na 16:1, wat mij ertoe brengt om 16:1–17:16 als de voorgaande verhaaleenheid te beschouwen en 19:1 als het begin van een nieuwe.

De *tweede* vinden we in 19:16: “En het gebeurde op de derde dag, in de morgen.” Ook deze tijdsaanduiding bevat twee elementen: eerst de dag en dan het dagdeel. De lezer kwam al eerder tijdsindicaties tegen: “vandaag,” “morgen” en “op de derde dag” (19:10–11), die allemaal in de derde godsspraak tot Mozes voorkwamen (19:10–13, zie vv. 10–11). De tweede tijdsaanduiding in 19:16 “op de derde dag” is te verstaan als een vervulling van de aankondiging die JHWH in 19:10–11 deed.

De *derde* tijdsaanduiding kan gemakkelijk over het hoofd worden gezien, omdat het hier niet om de aanduiding van een maand of een dag gaat, maar om een dagdeel, die overigens wel een nieuwe dag impliceert: “in de morgen” (24:4b). Het is een tijdsaanduiding die de lezer al eerder is tegengekomen, en wel in 19:16.

De *vierde* ontmoet de lezer in 24:16b: “De wolk bedekte hem (Mozes) zes dagen.” Waar het met de vorige tijdsaanduidingen een tijdstip betrof, gaat het hier om een tijdspanne.³⁰

De *vijfde* tijdsindicatie doet zich voor in het direct daaropvolgende vers (24:16c); ze is sterk met de vorige tijdsaanduiding verbonden: “Toen riep hij tot Mozes op de zevende dag uit het midden van de wolk.” De tijdsaanduiding staat hier niet aan het begin van de zin, zoals bij de eerste twee tijdsindicaties, maar in het midden.

De *zesde* tijdsbepaling staat aan het eind van Exodus 24. Het is het eindpunt van Mozes’ beklimming van de berg, waarna verteld wordt dat hij daar “veertig dagen en veertig nachten” verbleef (v. 18). We hebben ook hier met een tijdsaanduiding in de vorm van een tijdspanne te maken. De zin is te beschouwen als de opmaat voor het vervolg: 24:18c–31:18 beslaat een periode van veertig dagen en veertig nachten, waarin JHWH zich zeven keer tot Mozes richt (25:1–30:10; 30:11–16; 30:17–21; 30:22–33; 30:34–38; 31:1–11; 31:12–17).

De tijdsaanduidingen zijn niet allemaal van hetzelfde (tijds)niveau. De eerste tijdsaanduiding speelt zich af op het niveau van de maand (“in de derde maand sinds de uittocht uit Egypte”) en van de dag (“op deze dag”) (19:1). Ook de tweede tijdsaanduiding speelt zich op twee verschillende niveaus af, maar nu van de dag (“op de derde dag”) en van het dagdeel (“in de morgen”) (19:16). De derde mag zich dan op het niveau van het dagdeel voordoen (“vroeg in de morgen”), het niveau van de dag is geïmpliceerd. De vierde en de vijfde tijdsindicatie spelen op het niveau van de dag, met dat verschil dat de ene een tijdsspanne (“zes dagen”) en de andere een tijdstip (“op de zevende dag”) aanduidt. De zesde tijdsaanduiding, een tijdspanne, mag zich dan strikt genomen voordoen op het niveau van het dagdeel: “veertig dagen en veertig nachten,” daarnaast

²⁸ Cf. Daniel Marguerat en Yvan Bourquin, *How to Read Bible Stories: An Introduction to Narrative Criticism* (London: SCM, 1999), 77.

²⁹ Exodus 19:1–31:18 bevat daarnaast nog tijdsaanduidingen die in diverse directe redes voorkomen. Deze spelen met het oog op de indeling geen rol.

³⁰ Zie voor het onderscheid tussen tijdstip en tijdspanne Shimon Bar-Efrat, *De Bijbel vertelt: Literaire kunst in oudtestamentische verhalen* (Kampen: Kok, 2008), 168.

speelt het op het niveau van de dag. Een lezer zal tevens concluderen dat zich een volgende (vierde) maand aandient.

De tijdsaanduidingen alleen zijn onvoldoende om nieuwe scènes af te bakenen, zoals we kunnen zien rond de tijdsaanduidingen in 24:4bvv. Op grond van de vier tijdsaanduidingen die in 24:4b–18 voorkomen, zijn geen vier scènes te onderscheiden. De tijdsaanduidingen functioneren hier als onderscheiden momenten van Mozes' beklimming van en aanwezigheid op de berg. De derde tijdsaanduiding (24:4b) vat ik op als de beginaanduiding van een nieuwe scène.

Op grond van de eerste drie tijdsaanduidingen kom ik tot een indeling van de verhaaleenheid met drie episoden: 19:1–15 (in de derde maand, op deze dag); 19:16–24:4a (op de derde dag, in de morgen) en 24:4b–31:18 (in de morgen). De drie episodes sluiten nauw op elkaar aan:

(a) De eerste episode, Exodus 19:1–15, bestaat uit twee delen: 19:1–8d en 19:8e–15. In het tweede onderdeel kondigt JHWH zijn komst (v. 9), respectievelijk zijn afdaling (v. 11) aan. De realisering verneemt de lezer echter in het eerste deel (19:16–20:21) van de daaropvolgende, tweede episode (19:16–24:4a).

(b) De tweede episode eindigt met een oproep, en wel met een oproep aan Mozes om samen met anderen tot JHWH op te klimmen (zie 24:1–2). Het gaat hier om een herhaling — en uitbreiding wat het aantal mensen betreft — van de oproep om op te klimmen die Mozes na de theofanie heeft gekregen (19:24). De uitvoering van de opdracht verneemt de lezer aan het “begin” (24:9–18) van de derde episode (24:4b–31:18).

Hoe zit het met de topologische aanduidingen en met de beweging van de personages in deze drie episodes? De eerste plaatsaanduiding is “de woestijn Sinai” (19:1–2), dé plaats *in* deze woestijn is de berg, die ook wel “de berg Sinai” en “de berg Gods” wordt genoemd (19:1,3,14,16,17,18 [2x],20 [2x]; 20:18; 24:4,13,15 [2x],16,17,18; 31,18). Om deze berg draait het in 19:1–31:18 en meer dan dat, daarom draait het vanaf Exodus 18 tot het einde van het boek.

De verhaaleenheid mag tal van — vaak bij naam genoemde — personages kennen, rondom de berg nemen drie verhaalpersonages een centrale plaats in: God, het volk en Mozes. Het globale beeld dat opgeroepen wordt, is dat God zich bovenop de berg en dat het volk zich onderaan de berg bevindt en dat Mozes degene is die tussen God en het volk heen en weer gaat.

(1) Mozes is degene die bij herhaling de berg opklimt en afdalt. “The ups en downs” van Mozes lopen dan ook als een rode draad door het verhaal heen.³¹ Om hoeveel beklimmingen en afdalingen het precies gaat, is nog niet zo eenvoudig te bepalen. De reden daarvan is dat niet steeds dezelfde twee verba voorkomen: “opklimmen” (19:3,20,24; 24:1,9,12,13,15,18) en “afdalen” (19:14,21,24,25; 32:1). De eerste opklimming en afdaling vindt de lezer in 19:2b–8b (“opklimmen” en “komen”), de tweede in 19:8e–15 (“terugbrengen” en “afdalen”), de derde in 19:16–25 (“opklimmen” en “afdalen”). De vraag is of 20:21 ook een beklimming impliceert. De redactor gebruikt hier het werkwoord “naderen”. Na de twee godsspraken (20:22–23:33 + 24:1–2) horen we dat Mozes “kwam” (24:3). Exodus 20:21–24:4a moet toch niet gezien worden als een beklimming, de oproep gedaan in de tweede redevoering (24:1–2) om tot JHWH op te klimmen is in dat verband namelijk niet logisch. De vierde en laatste opklimming en afdaling vindt de lezer in 24:4b–31:18+32:1 (“opklimmen” en “afdalen”). Op grond van deze bewegingen van Mozes kom ik tot een indeling van de verhaaleenheid met vijf scènes: 19:1–8b; 19:8c–15; 19:16–20:20; 20:21–24:4a; 24:4b–31:18.

³¹ Ik ontleen de uitdrukking aan Daniel C. Arichea, “The Ups and Downs of Moses: Locating Moses in Exodus 19–33,” *The Bible Translator* 40, no. 2 (1989): 244–246.

(2) Kijken we vervolgens naar de bewegingen van het volk, dan zien we dat die beperkt zijn: Opbreken uit Refidim, aankomst in de woestijn en zich legeren tegenover de berg (19:1-2); uitleiding door Mozes uit de legerplaats om zich vervolgens onderaan de berg op te stellen (19:17); op een afstand blijven staan (20:18,21). Op grond van deze bewegingen van het volk kom ik tot een indeling van de verhaaleenheid met drie scènes: 19:1-2c (zich legeren tegenover de berg); 19:2d-15 (in de legerplaats); 19:16-31:18 (uit de legerplaats, onderaan de berg, op afstand).

(3) Ten slotte moeten we aandacht schenken aan JHWH, aangezien ook van hem bewegingen te noteren zijn. In 19:2d-15 krijgt de lezer de indruk dat hij op de berg aanwezig is. In 19:8e-15 kondigt JHWH twee bewegingen aan: zijn komst naar Mozes in een donkere wolk (v. 9) en zijn afdaling voor de ogen van het volk (v. 11). De realisering van deze aankondigingen vindt plaats in 19:16-20:20. In 20:21-31:18 krijgt de lezer opnieuw de indruk dat JHWH op de berg aanwezig is. Op grond van de bewegingen van JHWH kom ik tot een indeling van de verhaaleenheid met drie scènes: 19:1-15 (op de berg); 19:16-20:20 (afdaling/komst); 20:21-31:18 (op de berg).

Het roept de vraag op hoe deze series zich tot elkaar verhouden.

<i>Tijd</i>	19:1-15;	19:16-24:4a;	24:4b-31:18
<i>Plaats</i>	19:1-8b;	19:8e-15→	19:16-20:20; 20:21-24:4a→ 24:4b-31:18
	19:1-2c;	19:2d-15;	19:16-31:18
	19:1-15;	19:16-20:20;	20:21-31:18

Bovenstaand schema laat goed zien dat de indeling afhankelijk is van het criterium dat gehanteerd wordt. Er zijn goede redenen (eenheid van tijd) om 19:1-15 als een eenheid te beschouwen, maar er zijn ook goede redenen (verschillende bewegingen) te geven om in 19:1-15 onderscheid aan te brengen, tussen 19:1-2c en 19:2d-15 dan wel tussen 19:1-8d en 19:8e-15.

Een bijzondere positie neemt Exodus 19:8e-15 in. Dit gedeelte sluit enerzijds nauw aan op 19:1-8d: Mozes brengt de woorden van het volk (19:8a-d) over aan JHWH (19:8e), anderzijds vormt dit tweede onderdeel de voorbereiding van het volk op de theofanie, die JHWH in 19:9,11 aankondigt. De realisering wordt verteld in de daarop volgende passage (19:16-20:20).

Exodus 19:16-24:4a mag dan een geheel vormen, want één dag beslaan, ook dit gedeelte kent net als 19:1-15 twee ontmoetingen tussen Mozes en JHWH, zodat er reden is om deze tijdseenheid in tweeën te verdelen: 19:16-20:20 en 20:21-24:4a.

Het brengt mij tot het volgende voorstel:

19:1-2c; 19:2d-8d; 19:8e-15	19:16-20:20 + 20:21-24:4a	24:4b-31:18
-----------------------------	---------------------------	-------------

Kijken we terug op de gedane indelingsvoorstellen, dan wordt duidelijk dat er te weinig gronden zijn om zowel 19:1-24 als 24:1-18 als een eenheid te beschouwen. De genoemde indelingsvoorstellen doen geen recht aan de parallelie tussen 19:2d-8b en 20:21-24:4a. De godsspraken (19:3b-6; 19:9a-d+10-13; 20:22-23:33+24:1-2; 25:1-31:18) staan niet op zichzelf, ze maken onderdeel uit van de beklimmingen van Mozes. Ze worden tot Mozes uitgesproken door JHWH op de berg. De godsspraak in het midden (20:1-17), de Decaloog, wijkt daarvan af. Mozes en het volk zijn beneden. In de volgende godsspraak zal JHWH daarvan zeggen dat hij vanuit de hemel met hen sprak (20:22c). Het mag duidelijk zijn,

het gaat in de Decaloog dan ook om *hemelse*, dus onbemiddelde, gezaghebbende woorden, bestemd voor de mens op de *aarde*.³²

De opbouw van Exodus 19:1–31:18

De *eerste* episode begint met een expositie (19:1–2c), waarin verteld wordt wanneer en hoe het volk Israël op de nieuwe pleisterplaats is aangekomen. Daarna volgen twee delen waarin een beklimming en afdaling van Mozes vermeld wordt (19:2d–8d en 19:8e–15). Elke beklimming loopt uit op een godsspraak: 19:3b–6 en 19:9a–d,10–13. De eerste is een programmatische godsspraak, waarin JHWH zijn commitment (*berît*) bekendmaakt.³³ Deze godsspraak zet de toon voor heel het vervolg (Ex. 19–40). Hij kent een enigszins raadselachtige, maar aan het slot ook een hoge toon: “*Jullie* zullen mij een koninkrijk van priesters en een heilige natie zijn” (19:6a).³⁴ Israël krijgt hier een grootse toekomst — in belofte- en gebodsvorm — aangekondigd, een toekomst in vervolg op het verleden (“*Jullie* hebben gezien ...”) (19:4). In de tweede godsspraak kondigt JHWH zijn komst naar Mozes aan (19:9a–d) en zijn afdaling voor de ogen van het volk op de berg Sinai, waarvoor het volk zich moet heiligen (19:10–13). Anders gezegd, waar zij eerst hebben *gezien* wat hij in het verleden gedaan heeft: ‘wat ik de Egyptenaren heb gedaan’ (1), ‘en dat ik u op vleugels van arenden droeg’ (2) ‘en dat ik u tot mij bracht’ (3) (19:4) krijgt het volk zo meteen een nieuwe, vierde daad van hem te zien: zijn afdaling voor hun *ogen*.

De *tweede* episode (19:16–24:4a) bestaat uit twee delen (19:16–20:20 en 20:21–24:4a). Het eerste deel: dat JHWH doet wat hij in 19:10–13 zegt, blijkt op de derde dag, want dan daalt hij neer. Dat hij ook doet wat hij in 19:9 zegt, blijkt uit het vervolg, want dan komt hij sprekend (20:1), “met de bedoeling dat het volk kan horen wanneer ik met je spreek,” om in de Decaloog tot “*jullie*” (zie de 2^e pers. mrv. die in de Decaloog gehanteerd wordt) te laten horen hoe hij de uittocht uit Egypte door het volk beantwoord wil zien (20:1–17). Kondigde JHWH in 19:9 zijn komst aan, aan het slot van dit eerste deel komt Mozes terug op deze komst (20:20). Wat opvalt, is dat Mozes een andere bedoeling aan zijn komst geeft: “want met de bedoeling om *jullie* op de proef te stellen is de godheid gekomen, dat vrees voor hem op *jullie* gezicht zal zijn, dat *jullie* niet zondigen,” dan JHWH doet: “met de bedoeling dat het volk kan horen wanneer ik met je spreek en ook in jou voor eeuwig vertrouwen heeft.”

Het tweede deel vertoont een opvallende parallellie met 19:2c–8c. Beide delen beginnen met een contrast tussen het volk en Mozes: Het volk dat op een afstand van de berg blijft staan, waar Mozes naar boven klimt (19:2d–3a // 20:21).³⁵ Kort en krachtig krijgt Mozes de eerste keer van God gezegd wat hij tot het volk moet zeggen, de tweede keer wordt daaraan nog een stel rechtsregels toegevoegd (19:3b–6 // 20:22–23:33+24:1–2). De korte programmatische godsspraak krijgt in de *Bundesbuchrede* zijn uitwerking.³⁶

³² Cf. Houtman, *Exodus II*, 382.

³³ In Nico Riemersma, “*Berît* in het boek Exodus (19,3–8; 24,3–8; 34,10–28),” *Kerk en Theologie* 71, no. 2 (2020): 153–166, heb ik laten zien dat in 19:6a Gods commitment (*berît*) geformuleerd wordt.

³⁴ Voor een interpretatie van dit lastige vers, een *crux interpretum*, zie Nico Riemersma, “U zult mij een koninkrijk van priesters en een heilige natie zijn’: Het belang van de context voor het verstaan van Exodus 19,6a,” *Collationes* 50, no. 2 (2020): 157–176.

³⁵ Childs, *The Book of Exodus*, 366; T.D. Alexander, “The Composition of the Sinai Narrative in Exodus XIX 1–XXIV 11,” *Vetus Testamentum* 49, no. 1 (1999): 2–20, 4; Alviero Niccacci, “Workshop: Narrative Syntax of Exodus 19–24,” in *Narrative Syntax and the Hebrew Bible*, Biblical Interpretation Series 29, ed. Ellen J. van Wolde (Leiden: Brill, 1997), 203–228, 212–213, hoewel hij het contrast niet in de vertaling (204, 208, 212) tot uitdrukking brengt, want in beide gevallen vertaalt hij de tweede zin met “while.”

³⁶ Zie Riemersma: “U zult mij een koninkrijk van priesters en een heilige natie zijn”, 172–173.

Vervolgens “komt” hij terug bij het volk om hetgeen door JHWH gezegd is aan het volk mee te delen, waarna het volk zowel op het een als op het ander belooft te doen wat JHWH hun gevraagd heeft (19:7–8d // 24:3).³⁷

De *derde* episode (24:4b–31:18) begint niet direct met het gehoor geven van Mozes aan de laatste opdracht (om tot hem op te klimmen), maar met een eerdere opdracht van JHWH (om een offerplaats voor hem te maken), een opdracht die aan het begin van het tweede deel van de tweede episode klonk (20:21–26). Het komt daarmee tot Israëls eerste eredienst.³⁸ Daarna geeft Mozes gehoor aan de oproep om eerst met anderen, en daarna alleen tot hem op te klimmen, een oproep die aan het slot van het tweede van de tweede episode klonk (24:1–2).

- a *God* roept de Israëlieten op om een aarden/stenen offerplaats voor hem te maken en daarop brandoffers en vredeoffers te offeren (20:24–26).
- b *God* roept Mozes op om tot hem te klimmen, eerst met Aäron, Nadab en Abihu en zeventig oudsten, en daarna alleen (24:1–2).

- a' *Mozes* bouwt een stenen offerplaats en offert daarop brandoffers en vredeoffers (24:4b–5).
- b' *Mozes* klom op, eerst met Aäron, Nadab en Abihu en zeventig oudsten, en daarna alleen (24:9–18).

De derde episode volgt het patroon dat we eerder gezien hebben: een beklimming (24:9–18) door Mozes, waarna een godsspraak volgt; hier zijn dat zeven godsspraken, die draaien om alles wat met de cultus van doen heeft (25:1–31:18).

Hieronder de opbouw van Exodus 19:1–31:18 in een schema samengevat.

³⁷ Dale Patrick, “The Covenant Code Source,” *Vetus Testamentum* 27, no. 2 (1977): 145-157; Alexander, “Composition,” 3; Ludwig Schmidt, “Israel und das Gesetz. Ex 19,3b-8 und 24,3-8 als literarischer und theologischer Rahmen für das Bundesbuch,” *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 113, no. 2 (2001): 167-185, 176-177.

³⁸ E. Ruprecht, “Exodus 24,9-11 als Beispiel lebendiger Erzähltradition aus der Seite des babylonischen Exils,” in *Werden und Wirken des Alten Testaments: Festschrift für Claus Westermann zum 70. Geburtstag*, eds. R. Albertz et al. (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1980), 138-173, 150-164.

Op deze dag (19:1-15)

19:1-2c Expositie

19:2d-8d (A) *De beklimming van Mozes*
 Een programmatische godsspraak
 waarin JHWH zijn commitment (*berît*) bekendmaakt (19:5-6a)
 en het volk zegt dat ze zullen doen
 alles wat hij heeft gesproken (19:8)

19:8e-15 (B) *De terugkeer van Mozes*
 Een godsspraak
 waarin JHWH zijn komst en zijn afdaling aankondigt (19:9,11-13)

*Op de derde dag, in de morgen (19:16-24:4a)*19:16-20:20 *De afdaling van JHWH**De beklimming van Mozes**De komst van JHWH*

Een godsspraak met “al deze woorden” (20:1-17)

20:21-24:4a (A') *De nadering van Mozes*
 Een godsspraak met “al de rechtsregels” (20:22-23:33),
 en het volk zegt dat ze zullen doen
 alle woorden die hij heeft gesproken (24:3)

In de morgen (24:4b-31:18)

24:4b-8 Het volk zegt dat ze zullen doen
 wat in het boek van het commitment (*berît*) staat geschreven (24:7)
 Mozes laat door bloed te sprengen op het volk
 weten dat God zich ook aan “al deze woorden” committeert (24:8)

24:9-31:18 (B') *De beklimming van Mozes*
 Zeven godsspraken: het maken van een heiligdom

We kunnen de verhouding tussen de delen nog nauwkeuriger bepalen:

19:1-2c; A 19:2d-8d; 19:8e-15

B 19:16-20:20 + A' 20:21-24:4a

B' 24:4b-31:18

Wat dit schema allereerst goed laat zien, is dat de afdaling en komst van JHWH ten derde dage (19:16–20:20), in 19:8c–15 door JHWH aangekondigd, het centrum van de verhaaleenheid vormt, omlijst door twee beklimmingen en afdalingen van Mozes (19:2d–8b; 19:8c–15) “ter linker-” en twee beklimmingen³⁹ en afdalingen “ter rechterzijde” (20:21–24:4a; 24:4b–31:18). De eerste twee beklimmingen gebeurden op Mozes’ eigen initiatief. Tot de andere twee — na de theofanie — werd hij door JHWH geroepen. Alle beklimmingen lopen uit op een godsspraak. Deze godsspraken worden, naarmate de lezer in het leesproces vordert, steeds langer: 19:3b–6; 19:9a–d+10–13; 20:1–17; 20:22–23:33+24:1–2; 25:1–31:18.

Ten tweede. Het gebeuren bij de Sinai begint met een programmatische godsspraak (19:2d–8b), waarin JHWH zijn commitment (*berît*) formuleert: “Jullie zullen mij een koninkrijk van priesters en een heilige natie zijn” (v. 6a). Als het volk van Mozes Gods commitment te horen krijgt, laten zij direct horen wat *hun* inzet zal zijn: “Alles wat JHWH gesproken heeft, zullen wij doen” (19:8). Deze uitspraak doet het volk ook na de godsspraak, waarin JHWH uitwerkt hoe de in de programmatische godsspraak van 19:2d–8b beloofde toekomst gestalte kan krijgen: “Alle woorden die JHWH gesproken heeft, zullen wij doen” (24:3e–f). Beide passages (A en A’) waarin de godsspraken voorkomen, lopen parallel: 19:2d–3a // 20:21; 19:3b–6 // 20:22–23:33+24:1–2; 19:7–8e // 24:3–4a.

Ten derde. Mijns inziens is er ook sprake van parallellie tussen 19:16–20:20 en 24:4b–31:18, hoewel die minder sterk is dan tussen 19:2d–8b en 20:21–24:4a. Beide passages spelen zich af “in de morgen” (19:16a; 24:4b) en “onderaan de berg” (19:17c; 24:4c). Ik zou van synthetisch parallellisme willen spreken. Exodus 19:16–20:20 draait om de komst en afdaling van JHWH. In de zevenvoudige godsspraak roept JHWH op tot de instelling van de cultus, een cultus, waardoor hij naar het volk kan komen om in hun midden te wonen (25:8).

Ten vierde. In de episode in het hart (19:16–20:20+20:21–24:4a) horen we van Gods komst “ten derde dage,” waarin hij het volk twee wetscomplexen (20:1–17 en 20:22–23:33) presenteert, middelen om tot die toekomst te komen die hij in zijn *berît* heeft geformuleerd.

Wat bovenstaand, synchronisch onderzoek goed laat zien,⁴⁰ is hoe hecht en nauwkeurig de redacteur de verschillende delen met elkaar heeft verbonden.⁴¹

Dit artikel verscheen in: *NTT Journal for Theology and the Study of Religion* 76/1 (2022), 52-60.

³⁹ Ik gebruik het woord “beklimmingen” hier voor het gemak, strikt genomen gaat het om een nadering (20:1b) en een beklimming (24:9,13b,18b).

⁴⁰ Veel onderzoek naar (de opbouw en compositie van) de Sinai-perikoop heeft een diachronisch insteek: Wilhelm Rudolph, “Der Aufbau von Exodus 19-34,” in *Werden und Wesen des Alten Testaments: Vorträge gehalten auf der Internationalen Tagung Alttestamentlicher Forscher zu Göttingen vom 4.-10. September*, Beihefte zur Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft 66, eds. Paul Volz, Friedrich Stummer en Johannes Hempel (Berlin: A. Töpelmann, 1935), 41-48; Otto Eissfeldt, *Die Komposition der Sinai-Erzählung Exodus 19-34* (Berlin: Akademie-Verlag, 1966); Erhard Blum, “Israël à la montagne de Dieu: Remarques sur Ex 19-24; 32-34 et sur le contexte littéraire et historique de sa composition,” in *Le Pentateuque en question*, Le Monde de la Bible 19, ed. Albert de Pury, 2nd ed. (Genève: Labor et Fides, 1992), 271-295; Joseph Blenkinsopp, “Structure and Meaning in the Sinai-Horeb Narrative (Exodus 19-34),” in *A Biblical Itinerary: In Search of Method, Form and Content. Essays in Honor of George W. Coats*, Journal for the Study of the Old Testament Supplement Series 240 (Sheffield: Sheffield Academic Press, 1997), 109-125; Alexander, “Composition,” 2-20.

⁴¹ Zie voor mijn vertaling en nadere onderverdeling van de verzen, https://www.nicoriersma.nl/storage/blog/Vertaling_van_Exodus_191-2418_1.pdf.